

УДК 316.1

В. А. Русавська
кандидат історичних наук, професор,
професор кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Київського національного університету культури і мистецтв

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ ГОСТИННОСТІ В ДОСЛІДЖЕННІ ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

Постановка проблеми. Гостинність як продукт культурно-історичного розвитку людства і форма практичної діяльності людини ґрунтується на стосунках з «іншими» людьми. Саме це актуалізує проблему міжкультурної взаємодії як складного, суперечливого та амбівалентного процесу в аспекті розуміння «іншого». Основою такого спілкування і досягнення позитивного результату завжди є різні культурні системи і субсистеми, що зумовили необхідність пошуку найбільш безконфліктних шляхів такої взаємодії, знаходження спільної мови з «чужим», основу і стабільність взаєморозуміння багатомірного соціокультурного простору.

Гостинність сприяє міжкультурному спілкуванню як зустрічі з «іншим», не чужим як ворогом, а представником іншої культури, цивілізації, людиною, яка зростала в іншому культурному та цивілізаційному середовищі. При цьому гостинність відтворює соціальне мікросередовище, у якому жив конкретний індивід, керуючись його обов'язковими нормами, духовною орієнтацією, стереотипами. Тому модель поведінки та її мотиви у сфері гостинності визначаються історично закладеними у свідомості людини релігією, культурою, традиціями та значною мірою впливає на всі сфери суспільних відносин.

Гостинність постає як результат процесів міжкультурної взаємодії впродовж тривалого історичного періоду, що дає підстави розглядати її в антропологічному і комунікативному аспектах.

Для українців, які визначилися у модусі співжиття з іншими народами, що значною мірою зумовлювалося складними обставинами історичного розвитку, проблема гостинності у вимірі національного постає особливо актуальною як науково-теоретична та практична проблема у співвіднесенні з національним характером, ментальністю, моральними, естетичними цінностями, способом життя, типом поведінки.

Аналіз досліджень. Установкою для розгляду гостинності в антропологічному аспекті є визнання того, що в будь-яку історичну епоху поведінка людей детермінована не тільки і навіть не стільки зовнішніми обставинами (економічними і політичними структурами, соціальними відносинами і т. д.), скільки картиною світу, складовою частиною якої є гостинність, що утвердилася в їхній суспільній свідомості. Норми людської поведінки, етики, моралі, духовний субстрат етносу, його ментальність і гостинність виявляються в діалозі з іншими представниками різних культур і цивілізацій.

В антропологічній парадигмі працює український історик Н.М. Яковенко, яка, використовуючи значний генеалогічний матеріал, у своїй праці «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.» висвітлила соціально-історію української шляхти Волині та Центральної України XIV – XVII ст., що дозволило глибоко осмислити формування традицій гостинності цієї верстви населення. Авторка в «Нарисах історії середньовічної та ранньомодерної України» розглядає феодальну формацію як розгалужену систему соціальних зв'язків між людьми, з'ясовує ієрархію груп, що становлять соціальну структуру суспільства, оскільки без цього не можна зрозуміти реальний зміст і специфіку розвитку гостинності як соціального інституту [11; 12].

Вивчення проблем гостинності пов'язано з іменами відомих соціологів М. Мосса, Е. Дюркгейма. Проблеми обміну, що постає в центрі уваги М. Мосса, присвячений «Нарис про дар» [9]. Він одним із перших проаналізував сутність обміну в стосунках з «іншим» як явища не тільки економічного, а

й універсального, що охоплює різні аспекти соціальної та культурної взаємодії.

На формування підходу М. Мосса до аналізу дару справили вплив дослідження Ф. Боаса і Б. Малиновського. Деякі ідеї, обґрунтовані М. Моссом на етнографічному та історичному матеріалі, були висунуті Г. Зіммеlem. Головним обов'язком, дотримання якого є незаперечним, французький вчений вважає відшкодування дару рівноцінним даром, а відсутність відшкодування або неповне його відшкодування ставлять того, хто отримав дар, в залежне становище від даруючого [9, с. 98].

Ідеї М. Мосса про роль дару як форму обміну були розвинені та підтверджені новими фактами в дослідженнях лінгвістів, істориків, етнографів, соціологів і соціальних психологів.

Роботи американських соціологів П. Блау і А. Гоулднера згідно з ідеями М. Мосса розглядають обмін у формі дару як «стартовий механізм» соціальних відносин. У низці положень підхід П. Блау близький до того, який висловлений М. Моссом в «Нарисі про дар». П. Блау виступає проти надмірно широкого тлумачення соціального обміну й ототожнення його із соціальною поведінкою загалом. Він розглядає соціальний обмін як «обмежений діями, які залежать від винагороджуваних реакцій інших і які зникають, коли ці очікувані реакції не виникають» [13, с. 6]. А. Гоулднер прагне поєднати положення структурно-функціонального аналізу соціальних явищ з їх трактуванням як продукту соціального обміну [15].

Певний вплив ідей М. Мосса простежується і в аналізі так званих підтримуючих взаємобмінів у повсякденному житті, що здійснювався американським соціологом Е. Гофманом [14, с. 252].

Французький соціолог М. Мосс розглядає комунікативний аспект характеристики гостинності як «діалог з іншим». Вчений характеризує гостинність як «універсальну рівноправність», під якою розуміє можливість спілкування різноманітних суб'єктів, в якому суспільство представляє певну однорідність, цілісність, що, власне, було характерно для архаїчних соціальних утворень [9].

Комунікативний аспект розуміння гостинності представлений в роботі К. Куле «ЗМІ в Давній Греції» («Communication in Greece Antiente») Дослідниця висвітлює формування ставлення «до іншого» в давньогрецькому суспільстві та розкриває роль проксенів у відносинах із чужоземцями, їх значення для розвитку гостинності як форми комунікації [7, с. 196].

Гостинність як форма міжкультурної комунікації репрезентована європейськими філософами П. Рікером та Е. Левінасом. У Е. Левінаса гостинність пов'язується з економічною сферою, а у П. Рікера – із соціально-політичною, міжкультурною [8; 10].

Отже, антропологічний і комунікативний аспекти гостинності як самостійного феномену української культури достатньою мірою не досліджувались ні вітчизняними, ні зарубіжними вченими, хоч на ці аспекти звертали увагу.

Мета статті – з'ясувати сутність антропологічного і комунікативного виміру гостинності.

Виклад основного матеріалу. Історична антропологія сьогодні активно вивчає практично всі сфери історичної реальності в їх системно-структурній і соціокультурній цілісності. Перш за все в проекції людських уявлень про цю реальність її дослідницька проблема спрямована на розкриття

людського змісту історії та досягнення на цій основі якісно нового історичного синтезу щодо прояву національного в культурі народів.

Започаткована школою «Анналів» (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель), історична антропологія відкрила новий ракурс розгляду історико-культурних феноменів. За основу історичного розвитку приймалися більш глибокі, ніж соціальні, економічні та політичні процеси, а саме ті, що зумовлені суспільними зв'язками, характером соціальної комунікації, особливостями менталітету, психологічними факторами.

Гостинність постає узагальненим способом сприйняття світу в ракурсі історичної антропології. Французькі історики заклали підґрунтя для розгляду гостинності як такого способу бачення світу і такого рівня свідомості та самосвідомості, на якому думка не відокремлена від емоцій і автоматизмів свідомості. Гостинність поряд із ментальністю постає узагальненим способом сприйняття світу, манерою відчувати й думати, характерною для людей певної епохи, а тому становить предмет культурно-історичного дослідження [2; 3; 4; 5, с. 509-523].

З діяльністю цієї Школи пов'язане введення концепту «ментальність». Її представники досліджували структуру ментальності через вивчення таких феноменів, як людське ставлення, уявлення, оцінка самого себе та інших, зв'язки в структурі суспільства, матеріальна культура, духовне виробництво, індивідуальні та колективні явища [1].

Уведення в науковий обіг концепту «ментальність», як і зміна парадигми історичних досліджень, перехід від вивчення макроісторії до мікроісторії знакові в діяльності французької школи «Анналів». Вчені, досліджуючи ментальність через такі феномени, як ставлення людини до «іншого», з'ясували особливості світосприйняття, виявляли специфіку зв'язків між людьми в структурі мікросоціуму. Це дало змогу одному з представників цієї школи, французькому вченому Ж. Дюбі, розглядати ментальність як сукупність символів і образів, які відображають уявлення певного етносу про навколишній світ та його місце у світі, що, у свою чергу, зумовлює мотиви поведінки та вчинків людей. І тому на рівні мікроісторичного процесу як повсякденного перебігу життя людей саме їхні національний характер, ментальність відіграють вирішальну роль [6, с. 52].

З всієї суперечності людської дії та вчинки, життєві цінності історично зумовлені властивою тільки цій людській моделлю світу і, відповідно, колективною психологією та ментальністю, пов'язані між собою незліченими нитками, серед яких ієрархічна структура суспільства і його настанови, норми.

Ж. Ле Гофф представляв ментальність об'єднувальним ланцюгом між розвитком матеріальної цивілізації та соціального життя, з одного боку, і поведінкою індивідів – з іншого. Визнаючим, таким чином, вивчення ментальності ключовим моментом історичного синтезу, Ж. Ле Гофф (як і Ж. Дюбі) виступав проти «перетворення історії в світ уяви, у якій розчиняються всі інші реальності». Іншими словами, Ж. Ле Гофф далекий від будь-якої абсолютизації «світу уяви». На його думку, «нова історична наука» тим, зокрема, і відрізняється, що вона виходить з існування двох типів реальності – реальності «як такої» (*la realite a proprerent parler*) і уявленень про цю реальність, які створювала ця реальність про себе в людей минулого [1, с. 10-18].

Саме за допомогою рефлексивності – звернення досвіду індивіда на себе – увесь соціальний процес вводиться в досвід індивідів, які до нього залучені. Саме завдяки цьому засобу, який дає можливість індивіду зайняти позицію «іншого» стосовно себе самого, означений індивід здатний свідомо пристосувати себе до такого процесу і модифікувати його наслідки у будь-якій визначеній соціальній дії в термінах свого пристосування до неї. У межах окремого соціального процесу зворотність є суттєвою умовою для розгортання ментальності.

З огляду на те, що гостинність починає формуватися на ранніх етапах розвитку цивілізації та культури і відбува-

ється це в межах дихотомії «дарообміну» і «дару-віддарування», дослідження французького вченого М. Мосса на основі зібраного величезного фактичного матеріалу допомогло з'ясувати специфіку обміну в різних суспільствах, і це має велике значення для розуміння сутності гостинності. Збереження речі без еквівалентного відшкодування небезпечно для того, хто отримав цей дар, що пов'язано з антропоморфізмом і суб'єктивізацією зовнішнього світу, притаманними архаїчній свідомості. «Зобов'язує в отриманому «обміненому» подарунку саме те, що прийнята річ не інертна. Навіть залишена дарувальником, вона зберігає в собі щось від нього самого» [9, с. 98].

М. Мосс вважає необхідним і бажаним повернутись до обміну у вигляді дару як принципу нормального соціального життя і закликає утвердити в суспільстві дух співпраці, взаємодопомоги і великодушності. «Дар у широкому значенні – це не тільки етично благородне діяння, а й соціально-економічна необхідність, продиктована сучасною економікою, необхідна самому дарувальнику. Дарувати вигідно, оскільки рука того, хто дарує, не зубожіє, і він буде винагороджений і морально, і економічно» [9, с. 345].

Процес обміну, на думку М. Мосса, містить не тільки багатство, рухоме й нерухоме майно, економічно корисні речі. Це перш за все знаки уваги, бенкету, обряди, військові послуги, жінки, діти, танці, свята, ярмарки, на яких ринок становить лише один з елементів, а циркуляція багатств – лише один з аспектів відносин більш широкої та постійної угоди. Зрештою, ці поставки, як і зустрічі, здійснюються переважно добровільно, у формі підношень, подарунків, хоча вони обов'язкові, ухиляння від них загрожує війною міжособистісного або суспільного масштабу. Усе це французький вчений запропонував назвати системою сукупних тотальних поставок. Майно, талісмани, земля, праця, послуги, релігійні обов'язки становлять предмет дарування і відшкодування. Все йде і відбувається так, ніби між кланами й індивідами, поділеними за статями і поколіннями, здійснюється постійний духовний обмін, що міститься в речах і людях [9, с. 103]. У межах цієї системи як її складова частина формується й гостинність.

Масштабність, розповсюдженість, важливість цих явищ допомагають значною мірою уявити порядок, який, ймовірно, є типовим для дуже значної частини людства, який зберігається в різних народів, крім тих, що описані М. Моссом. Вони також допомагають зрозуміти, що цей принцип дарообміну властивий суспільствам, які вийшли зі стадії «сукупної, тотальної поставки» (від клану до клану і від сім'ї до сім'ї), але ще не пройшли шлях до розуміння значення ринку, на якому відбувається грошовий обіг, формуються товарно-грошові відносини, продаж у власному розумінні цього терміну, й особливо до поняття ціни (вартості) [9, с. 169].

Отже, на різних етапах еволюції людини необхідно приймати за принципи нашого життя те, що, виходячи за межі власного «Я», віддаючи добровільно і обов'язково, ми не ризикуємо помилитися. «Віддавай стільки, скільки ти береш, і все буде дуже добре» [9, с. 208].

Фундаментальна межа соціального обміну, з точки зору автора, полягає в тому, що «індивид, що надає винагороджуючі послуги іншому, зобов'язує його. Щоб звільнитися від цього зобов'язання, останній повинен забезпечити першого якимись благами натомість» [13, с. 89].

Крім того, подібно до М. Мосса, П. Блау підкреслює таку характерну особливість обміну у формі дару, як зовні декларовані безкорисливість і щедрість, і цим перш за все, з його точки зору, соціальний обмін відрізняється від економічного. У соціальному обміні очікуване повернення пов'язано з невизначеними, точно не встановленими, майбутніми обов'язками, і характер зустрічного блага не обговорюється наперед, а залишається на розсуд того, хто його надає [13].

Антропологічний аспект щодо розуміння сутності гостинності безпосередньо пов'язаний з комунікативним.

Своєрідність будь-якого народу найрельєфніше виявляється у сфері спілкування, бо саме там передусім збе-

рігаються етнічні стереотипи, символи та стандарти, що становлять сутність традицій, без яких неможлива жодна культура: професійна, народна, матеріальна, духовна чи соціокультурна. Тому основною функцією гостинності є функція міжособової комунікації.

З огляду на рубіжність, пограниччя України, необхідність спілкування і взаємодії із сусідніми етносами особливого значення набула міжособова комунікація і комунікативний характер гостинності.

Тому український етнос, сформований на перехресті західної та східної цивілізацій, створив специфічну культуру, яка не підпадає цілком під жодну з двох моделей – ні західну, ні східну. Гостинність українців, норми їхньої людської поведінки, етики, моралі, духовний субстрат етносу, ментальність, зумовлювалися складними обставинами культурно-історичного розвитку. Розташована поряд із Великим кордоном, який розділяв європейську і азіатську цивілізації, Україна впродовж багатьох століть була форпостом Європи на Сході.

Розташування України між Сходом і Заходом актуалізувало гостинність, яка, будучи предметною та інституціональною об'єктивацією специфічно людської діяльності, визначається етнонаціональними особливостями: «Кожен етнос, – зазначає Н. Яковенко, – має власні Схід і Захід, Північ і Південь, що не відігравало суттєвої ролі у формуванні етнічної специфіки. Саме через Україну до кінця XVIII ст. проходили кілька важливих природних і антропогенних кордонів: біологічний – між степом і лісом (із проміжною смугою лісостепу), гідрографічний – між басейнами Чорного та Балтійського морів, соціально-економічний – між ковінцтвом і осілим хліборобством, етноконфесійний між слов'янами-християнами і тюрками-язичниками (згодом мусульманами), культурний – між цивілізаціями Заходу, тобто широко взятої Європи, і Сходу – не менш широко взятої Азії. Біологічні та гідрографічні розбіжності стали внутрішньою основою (муром) формування специфіки українського культурного типу. Зовнішня оболонка поєднувала політичні, воєнні та культурні елементи, внесені носіями «чистих» культур узагальнено витлумачених «Європи» та «Азії» [12, с. 25].

Гостинність постає каталізатором моральних підвалин і живого спілкування в процесі спільної діяльності людей. Вона є обов'язковою умовою засвоєння індивідом культурних надбань людства і посередником у зв'язках між поколіннями, що зумовлює її комунікативний характер.

Висновки. Дослідження антропологічного та комунікативного аспектів гостинності на межі суміжних наук дає змогу виявити значущість і місце гостинності та роль її культури в світобаченні людей різних епох.

Принципи історизму в пізнанні повсякденного життя, застосування до його аналізу сучасних методів дають ученим можливість глибше осягнути феномен гостинності, уточнити й переглянути традиційні уявлення про її сутність. При цьому історичний характер повсякденності, співвіднесеність сьогодення з минулим і майбутнім є одним із вимірів повсякденного життя. Повсякденність – це сукупність традиційних, усталених, засвоєних в процесі виховання типів суджень і моделей поведінки; містить повсякденне життя і гостинність як один із структурних елементів.

Гостинність нації, народу виявляється в життєвих настроях, національному характері, темпераменті, у формах взаємин між людьми, в тому, що означається поняттям ментальності та характерне для людей певної епохи. Ментальність характеризує глибинні феномени людської психіки (як особистісної, так і національної), які визначають характер і спосіб сприйняття світу, його осмислення (інтерпретацію), практичне ставлення до природи, соціуму і самих себе, для означення якої використовують такі терміни, як «національна самосвідомість», «національна ідея», «національний характер» тощо. Найбільш архаїчні ментальні структури (такі, що визначають сутність етносу) залишаються у генетичній пам'яті народу, існують у прихованому вигляді та відтворюються через століття в сприятливих умовах. Гостинність є обов'язковою умовою засвоєння інди-

відом культурних надбань людства і посередником у зв'язках між поколіннями.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю пошуків підґрунтя міжкультурної комунікації, де гостинність набуває вагомого значення, сприяє формуванню середовища, яке забезпечує взаємодію на принципах толерантності, поваги до представників інших культур, освоєнню нових форм спілкування, подоланню культурних бар'єрів між ними.

Література

1. Бессмертный Ю.Л. «Анналы»: переломный этап? // Ю.Л. Бессмертный // Одиссей. Человек в истории. – М.: Наука, 1991. – С. 7–24.
2. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / М. Блок. – М.: Наука, 1973. – 232 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.: в 3 т. Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе / Ф. Бродель; пер. з фр. Г. Філіпчук. – К.: Основи, 1995. – 543 с.
4. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.: в 3 т. Т. 2. Ігри обміну / Ф. Бродель; пер. з фр. Г. Філіпчук. – К.: Основи, 1997. – 585 с.
5. Гуревич А.Я. История – нескончаемый спор / А.Я. Гуревич; Рос. гос. гуманитар. ун-т. – М., 2005. – 889 с.
6. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года / Ж. Дюби // Одиссей. Человек в истории. – М.: Наука, 1991. – С. 48–60.
7. Куле К. СМІ в Древней Греции: сочинения, речи, разыскания, путешествия... / К. Куле. – М.: Новое лит. обозрение, 2004. – 256 с.
8. Левинас Э. Избранное: Тотальность и бесконечное / Э. Левинас; пер. И.С. Вдовина и др.; сост. С.Я. Левит. – М.; СПб.: Унив. кн.: ЦГНИИ ИНИОН РАН: Культур. Инициатива, 2000. – 415 с.
9. Мосс М. Общества. Обмен. Личность: труды по социальной антропологии / М. Мосс; пер. А.Б. Гофман; РАН, Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. – М.: Вост. лит., 1996. – 360 с.
10. Фесенко В. Чужинність чужого. Діалог П. Рікера та директора журналу «Нувель обсерватор». Квітень 1998. С. 8–13 / В. Фесенко // Nouvel Observateur; avril 1998, № 32 // Дух і літера. – 1999. – № 5/6. – С. 463–465.
11. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н.М. Яковенко. – К.: Наук. думка, 1993. – 416 с.
12. Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н.М. Яковенко. – 2-е вид. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
13. Blau P. Exchange and Power in Social Life / P. Blau. – New York: Wiley, 1964. – 352 p.
14. Goffman E. Relations in Public / E. Goffman. – New York: Harper & Row, 1972. – 396 p.
15. Gouldner A. The Norm of reciprocity: A Preliminary statement / A. Gouldner // American Sociological Review. – 1960. – 25 April. – P. 176–177.

Анотація

Русавська В. А. Антропологічний і комунікативний аспекти гостинності в дослідженні зарубіжних науковців. – Стаття.

У статті з'ясовано науково-теоретичні підходи до антропологічного розуміння сутності гостинності, виявлено його зв'язок із комунікативним. Охарактеризовано антропологічний і комунікативний аспекти гостинності в дослідженні зарубіжних науковців. Розкрито сутність гостинності як способу сприйняття світу в ракурсі історичної антропології поряд із ментальністю. Виявлено значущість і місце гостинності в життєвих настроях, національному характері, темпераменті, формах взаємин між людьми, в тому, що означається поняттям ментальності, та її роль у світобаченні людей різних епох. Представлено гостинність як зустріч з «іншим», не чужим як ворогом, а представником іншої культури як результат процесу міжкультурної взаємодії в комунікативному аспекті.

Ключові слова: гостинність, міжкультурні взаємодії, система гостинності, гість, національний характер, ментальність.

Аннотация

Русавская В. А. Антропологический и коммуникативный аспекты гостеприимства в исследовании зарубежных ученых. – Статья.

В статье рассмотрены научно-теоретические подходы к антропологическому пониманию сущности гостеприимства, обнаружены его связи с коммуникативным пониманием. Охарактеризованы антропологический и коммуникативный аспекты гостеприимства в исследовании зарубежных ученых. Раскрыта сущность гостеприимства как способа восприятия мира в ракурсе исторической антропологии наряду с ментальностью. Выявлены значимость и место гостеприимства в жизненных настроениях, национальном характере, темпераменте, в формах взаимоотношений между людьми, в том, что обозначается понятием ментальности и роль ее культуры в мировоззрении людей разных эпох. Представлено гостеприимство как встреча с «другим», не чуждым как врагом, а представителем другой культуры как результат процессов межкультурного взаимодействия в коммуникативном аспекте.

Ключевые слова: гостеприимство, межкультурные взаимодействия, система гостеприимства, гость, национальный характер, ментальность.

Summary

Rusavska V. A. Anthropological and communicative aspects of hospitality in the study of foreign scientists. – Article.

The paper found scientific anthropological theoretical approaches to understanding the essence of hospitality, revealed his relationship with communicative. Characterized anthropological and communicative aspects of hospitality in the study of foreign scientists. The essence of hospitality as a way of perceiving the world from the perspective of historical anthropology alongside mentality. Revealed the importance and place of hospitality in life sentiments, national character, temperament, forms of relationships between people that meant the notion of mentality and the role of culture in the worldview of people of different ages. Presented hospitality as meeting the “other” is not a stranger as an enemy, as a representative of a culture, as a result of processes of cultural interaction in the communicative aspect.

Key words: hospitality, intercultural interaction, system of hospitality, guest, national character, mentality.